
Per Catalunya. Fragments

per Josep Pedreira

L'atzar em portà, l'any 1937, al front d'Aragó, a una unitat confederal: la Columna Roja i Negra. Els catalans que hi anàrem no fórem ben rebuts. Erem sospitosos. I la sospita representava, aleshores, un perill.

L'any 1937, la gent de la Roja i Negra era majoritàriament de l'alt Aragó. A Ayerbe, l'únic feixista que deien que hi havia al poble el motejaven «el Catalán».

Però vaig viure totes les meves peripècies de la contesa civil entre aquella gent. I vaig aprendre d'estimar la seva noble rudesia..., la seva entrega absoluta «a la causa». D'altra banda, la generositat de moltes persones d'Aragó, amb qui vaig contactar durant els mesos que precediren la marxa de la columna cap a Terol, primer, Llevant, Extremadura i Madrid, després, la recordaré sempre.

Han passat cinquanta anys. No s'han pas oblidat, malgrat el temps, les ferides d'un color i de l'altre generades per una violència que no desencadenàrem nosaltres. La violència de l'aixecament militar del juliol de l'any 1936, oficialitzada pels vencedors fins a l'esdeveniment de la democràcia actual.

Per a aquells homes amb qui vaig compartir —i descompartir a voltes— actituds i opinions... I, especialment per als tres comandants de la Roja i Negra de qui dono notícia tot seguit —i dels quals vaig esdevenir col·laborador des del meu lloc a l'estat major de la columna— el meu acatament, per la seva lluita utòpica i pel seu sacrifici final.

El que segueix després, «Comiat de Madrid», és, també, un fragment del meu llibre *Per Catalunya (Soldats catalans a la Roja i Negra)* escrit per encàrrec del Centre d'Història Contemporània de la Generalitat de Catalunya.

Segons el testimoni de Pedro Torralba Coronas, cap al final del setembre de 1936 va arribar a les línies republicanes un grup d'escapats de la zona insurrecta, entre els quals figurava el jove Máximo Franco Caveró, d'Alcalá de Gurrea, que havia de ser responsable primer, i després comandant, de la Roja i Negra fins al 12 de maig de 1938, després de la desventura d'Oliete.

Jo vaig veure —no pas conèixer— per primera vegada Máximo Franco Caveró, ja de comandant de la Roja i Negra, al vedat de Zuera, quan vam arribar al front. Fou amb motiu de la postal amb una creu de terme amb la qual un amic meu acabava d'escriure a la seva família donant-los l'adreça oficial de la unitat on havíem anat a parar, i per la qual cosa va córrer un perill gravíssim. Les primeres paraules que vaig sentir d'aquell home foren les següents, adreçades al comissari que havia fet detenir el meu amic: «*Dejadlo. Ya tengo las manos bastante manchadas de sangre.*» Em consta, sense cap mena de dubte, que Máximo Franco sempre desconfià de nosaltres: de tots els que pujàrem a la Roja i Negra al vedat de Zuera a la tardor del 1937. A més a més, perquè érem catalans i alguns —nosaltres quatre: Viusà, Panadès, Gúdel i jo mateix— ho férem amb l'ensenya ben vistent «Per Catalunya». Tot i això, si més no a mi, Máximo Franco em féu una impressió particular; no gaire alt, vestia impecablement entre la vestimenta en general desarrapada de la gent que ens voltava; tenia uns ulls negres i profunds, d'una mirada imperiosa, però no insensible; el front, prominent i amb una calvície precoç. Els seus moviments eren resoluts; les mans, nervioses. Tot això ho vaig anar observant després, no pas el primer dia, que únicament em preocupà el que pogués passar a en Gúdel i a nosaltres tres restants. Máximo Franco Caveró tenia aleshores vint-i-quatre anys. Jo acabava de fer-ne vint.

Els seus pares eren conservadors i catòlics. Ja a l'escola primària havia destacat entre els altres nois del seu poble. Com que la seva família gaudia d'una certa posició econòmica entre el veïnat d'Alcalá de Gurrea, amb els diners que rebia, ell comprava llibres, que devorava, i assolí un nivell de cultura superior al dels seus companys d'estudi. A divuit anys ja s'havia destacat activament i prengué una part destacada en la insurrecció llibertària que mobilitzà la gent dels diversos pobles de l'alt Aragó; va ser empresonat dues vegades. El triomf del Front Popular, al febrer del 1936, l'alliberà novament de la presó. Per totes aquestes coses i pel seu caràcter resolut, no és pas estrany que els companys que anaven amb ell quan va tenir lloc la insurrecció militar del juliol del 1936 el nomenessin el seu cap. Més endavant manaria la catorzena centúria de la Roja i Negra. Quan hi va haver militarització, fou el primer cap de la 127 Brigada Mixta, que fou com passà a anomenar-se la columna Roja i Negra.

Quan, pel maig del 1938, Máximo Franco va ésser destituït després de les operacions d'Oliete, Alloza i Alcorissa, jo també, com molts d'altres, i tots els comandaments de les diverses unitats de la brigada, ho sentírem força. No creïem, de cap manera, que ell fos el responsable de la nostra desfeta. En arribar on ens havien d'informar i documentar cartogràficament del lloc on havíem d'anar destinats, no treballàrem ningú, només homes que corrien endarrere per totes bandes, que venien d'allà on nosaltres havíem de penetrar i contenir l'enemic que atacava. Ell i nosaltres ens trobàrem perduts en un terreny difícil que desconexíem totalment, fins a trobar-nos gairebé barrejats amb les forces enemigues, perfectament ordenades i protegides per abundosos tancs, tanquetes italianes, artilleria nombrosa i aviació. I no solament ell fou destituït, sinó que,

a més a més de les nombroses baixes que sofrírem, també foren destituïts i degradats altres components de la brigada. Malgrat tot, Mximo Franco fou rehabilitat i acabà la guerra manant una divisió.

Com molts de nosaltres mateixos, i d'ells sobretot, al final de la guerra Mximo Franco va creure possible l'expatriació per continuar la lluita con fos i des d'all on fos. El fet s que, al port d'Alacant, cap dels milers i milers que s'hi trobaven per embarcar cap al nord d'frica no ho pogueren fer perquè la flota que els havia d'expatriar tampoc no hi era. Mximo Franco havia fet la promesa, junt amb el seu amic Viñuales, un dels degradats també del maig del 1938, que, si es perdia la guerra, abans que l'enemic els pogués agafar, se sucidarien. Compl la promesa. I ho feu amb el seu amic Viñuales, ex-capit d'estat major, que ho havia estat de la Roja i Negra.

Essent encara jo a Madrid, abans de poder escapar-me cap a Barcelona, ja m'arribà la notícia del seu suïcidi. A més a ms, que Viñuales, que era més gran que Mximo Franco i que sabia que la seva companya esperava un fill, havia tingut una certa indecisió —o manca de coratge— en aquell moment final. I que Franco, resolut, es tragu la pistola, dispar sobre en Viñuales i, tot seguit, s'engegà un tret al cap ell mateix.

D'altres supervivents de la Roja i Negra diuen que, amics entranyables com eren Mximo Franco i el capit Viñuales, en veure que no hi havia per on escapar a Alacant, que all era una ratera sense sortida, agafats de la mà esquerra amb les pistoles a l'altra m, es pegaren el tret final.

Pel juny de l'any 1987 vaig conèixer el fill —que fou filla— que esperava la companya de Viñuales, i em caus una gran impressió. En saber-ho, ella m'abraça i es posà a plorar. Sabia alguna cosa del seu pare pel que li havia contat la seva mare, que estava prenyada de dos mesos, segons em conté, llavors del suïcidi d'Alacant. En silenci, aquella tarda caminàrem junts, una estona, cap al tard, per la carretera que va d'Osca a Ayerbe i més enllà... cap a França.

La verso oficial que alguns companys supervivents de la catstrofe donen, més imaginària que real, encara que del tarannà d'en Franco i de l'admiració que per ell sentia el capit Viñuales, que havia format part del dissolt Consejo de Aragón, com a conseller d'informació, podia ser possible. En tot cas, seria digna de l'amistat que tenien l'un per l'altre. Alguns asseguren que, en el darrer moment, Franco, en veure que el port d'Alacant era una ratera immensa d'on no podia escapar, abans de deixar-se agafar viu per l'enemic, record a en Viñuales la promesa que ambdós havien fet si perdien la guerra. Que Viñuales, a causa de l'embaràs de la seva companya, tingué uns moments de dubte... i que fou aleshores quan en Franco execut el seu amic i s'execut.

Aquesta notícia, i d'altres, les vaig donar, fa anys, a l'escriptor Luis Romero, que l'empr en la redacció del seu llibre *El final de la guerra*, editat per Ariel. El fet s'esdevingué l'1 d'abril de 1939.

Adéu, comandant

Ignasi Meler Portet, per pocs mesos —de Castelfrío a Montanejos— comandant de la Roja i Negra, cec i mutilat dels braços, i de les cames de genoll en avall, pass llargs anys de la seva vida a les presons franquistes.

El comandant Meler fou nomenat comandant de la 127 Brigada en plena batalla de Castelfrío. El nomenà el cap de divisió Jover, el qual, més tard, després de les operacions de Sarri, seria nomenat tinent coronel i destinat a un cos d'e-

xèrcit a l'est. Meler va arribar a la nostra brigada el dia 12 de maig de 1938 cap a les dues de la tarda per substituir Franco, que havia estat destituït com a conseqüència de la desventura d'Oliete-Alloza-Alcorissa. Ja havien pervingut rumors d'aquesta substitució, però no ens ho acabàvem de creure. Els veterans no se'n feien pagues ni ho desitjaven. Els nous, que ja havien contactat personalment amb en Màximo Franco, tampoc no ho desitjaven. No vèiem els motius de l'esmentada destitució, ja que, de tot allò que acabava de passar —trobar-nos sols, esbarriats i atacats, indefensos en un lloc desconegut, camí d'allà on ens havíem de concentrar per iniciar la contenció de l'enemic primer i contraatacar després sense rebre el testimoni degut i no trobar sinó forces en desbandada i desordre total— no en tenia cap culpa. A més a més, en Màximo Franco Cervero exercia una autoritat moral i material només amb la seva presència, que feia que ens sentíssim tots uns i més segurs. Potser no tots, però. El seu capteniment auster i una certa elegància de comportament que el distingia de la resta l'investia d'una aurèola especial i acabava sent acceptat sense reserves.

De Meler també —als joves— ens havien arribat certs rumors sobre la seva persona i estil, rumors que no l'afavorien pas gens. Meler manava en aquells moments un batalló de la 126 Brigada, una altra de las brigades de la 28 Divisió a la qual pertanyíem. Era un tipus rude, rabassut, d'un aire més aviat brutal, potser necessari per a imposar-se a aquells homes que gairebé, com a bons confederals i llibertaris, ho discutien tot. Era un home «d'acció directa». Havia estat agitador en cap del sector de les mines de Terol. Coneixia —perquè els havia viscut i practicat— tots els aspectes de la vida dels revolucionaris actius de la CNT.

Quan Meler arribà al lloc on teníem el comandament, fou rebut amb una fredor manifesta, desagradosament. Aquell home d'aspecte primari no m'agrada gens, tampoc.

Durant els aferrissats combats que seguiren, sense descans gairebé, dia a dia, des de Castelfrío fins que es deturà l'ofensiva feixista sobre València, el seu comportament no vacillà, però, malgrat que en els moments de màxim perill empallidís i sués com un cavall. Semblava, però, que no patís en sacrificar un home per defensar una posició si aquesta era vital per a la defensa del terreny o per a la protecció d'altres homes que s'haurien trobat en greu perill si ell, en Meler, no hagués donat l'ordre de retirada. Amb tot, procurava fins a l'impossible que els de la Roja i Negra, fossin quins fossin, no resultessin sacrificats inútilment.

Tot i els seus valors —que ho eren per a la guerra— com a comandant de la 127 a la batalla que ens comandà, el 3 d'agost, un dia en què jo em vaig trobar com a responsable de la brigada, a Montanejos, Meler fou cessat. I fou cessat per incompatibilitat amb el comissari Lozano, que ho era de la brigada. Lozano i Franco formaven una unitat perfecta; no hi havia cap incompatibilitat entre ells, cap fissura. Lozano, comissari polític, vell lluitador cenetista, era, potser, més arrauxat que en Franco, però les seves radicals decisions davant el que ell creia que podia ser causa de traïció a la «causa» —valgui la redundància— sovint eren limitades, si no aturades, per Franco. I no passava res entre ambdós. Amb Meler aquesta avinentesa no es donava. El xoc era constant. A part altres friccions —en Lozano, com en Franco, era un purità—, Meler, condescendent, era un vitalista que s'havia donat darrerament a tots els plaers de la carn i de la gola. A més a més, potser sense pretendre-ho ni adonar-se'n, envaïa sovint competències que eren pròpies del comissari.

Un dia d'abril de 1939, jo, com havia fet algun altre dia, estava assegut a la barra del desaparegut Café de Levante a Madrid, a la Puerta del Sol. M'estava prenent el que aleshores —i en molt pocs llocs— es podia prendre a Madrid: una copeta de les de còctel d'un aigualit suc de taronja i una tapa de llavors de girasol. Tot per cinc pessetes. Entrà Meler acompanyat de dos *saboies* —dos guardaespalles— amb els *naranjeros* respectius. Ni ens vam saludar. No tenia per què recordar-me. Jo tampoc el recordava massa de gust. Demanaren el seu vermut. Uns segons després s'aturà un cotxe a la porta mateix de l'esmentat café. Era un cotxe que em semblà força nou si el comparàvem amb els cotxes que manegaven els nostres caps. Entrà un tinent coronel de l'exèrcit de la República acompanyat de dos números, ben armats. Tot seguit, un cop assegut el tinent coronel i els seus acompanyants—, Meler i els *saboies*, sense acabar-se el suc de taronja ni les pipes, sortiren com uns esperitats i s'enfilaren al cotxe que els altres havien deixat davant de la porta del Café de Levante.

Els cotxes eren una obsessió per a Meler, i també per als altres caps dels nostres batallons, brigades i fins per als caps que tinguérem a la divisió. Quan en podien atrapar algun que estava en més bon estat que els seus, se n'apoderaven si podien, i llestos.

Els homes del tinent coronel i el tinent coronel mateix s'abraonaren sobre d'en Meler i dels seus guardaespalles i s'armà un sarau de trets allà mateix. I fins esclatà una bomba de mà. Jo, i altres persones i militars que estaven dintres del café, no prenguérem cap partit. Restàrem al fons de la barra, quasi impassibles, una mica espaordits, però, per aquell incident. D'altra banda, allò fou tan ràpid i inesperat que ens deixà com glaçats. Meler fou enretirat per mort.

Acabada la guerra, en Meler fou jutjat a Barcelona i condemnat a sis penes de mort. Que li foren commutades per cadena perpètua perquè, segons es digué, «cec i mutilat —en aquella aventura de la porta del Café de Levante de la Puerta del Sol—, així podria expiar millor, per a la resta de la seva vida, les barbaritats —*fechorias*, diu la sentència— que havia comès fins aleshores».

Com es pot veure, la justícia impartida pels vencedors tenia, a voltes, les seves delicadeses.

El comandant Meler, al cap d'uns anys, pogué sortir de la presó. La seva muller, o companya, l'acollí i, cada matí, en un carretó, el deixava en una cantonada de Sant Andreu, on la gent li feia caritat.

A les darreres operacions sobre el pont de San Fernando, en defensa de la Junta de Defensa de Madrid, Meler, que aleshores, a Montanejos, havia estat traslladat a la 125 Brigada, actuà amb la mateixa decisió que a les operacions de Castelfrío i de Sarrió. Després, per ben poc, per cert, del fet esmentat de la porta del Café de Levante, Germà Riera Condal, que provisionalment manà els batallons de la 127 que actuaren a la mateixa operació de Madrid, substituí Meler com a comandant de la 125 Brigada. Riera Condal, al seu llibre *Habla un vencido*, publicat a Barcelona el 1979, quarant anys justos després de la dissort, en el seu *recuerdo al compañero Meler*, diu el que segueix, que tradueixo quasi literalment per completar la seva fitxa bibliogràfica: «...l'any 1945, quan fins els més fanàtics oloraven que el seu Hitler i el seu Mussolini perdien la guerra sense remei —aquella que, segons el primer, els havia de dur a una victòria per mil anys—, Meler fou deixat en llibertat. Diversos companys de la construcció, i jo mateix, retent honor a l'amistat i als ideals perennes que ens uniren, en el decurs d'uns caps de setmana, vam construir, per a ell i per a la seva

dona, una caseta al barri de la Perona, on morí el 1977...» Hi afegeix, per acabar, que, durant els darrers anys, matí i tarda se'ls passà en un racó de l'estació del Clot venent loteria i el cupó dels cecs.

Adéu, comandant Meler, repeteixo.

Memòria d'Esteve Serras Colobrans

Com he dit abans, Meler fou cessat el 3 d'agost de 1938. El succeí Esteve Serras Colobrans, el darrer comandant que tinguérem a la brigada. Amb Serras Colobrans, que renovà l'estat major i part dels membres de comandament, la meua situació s'asserenà una mica més entre aquella gent. Gairebé tots els elements del comandament, excepte els del comissariat, tenien, ara, noms catalans i valencians. Parlar català, doncs, fou habitual a partir d'en Serras. També tots, o gairebé tots, els de l'estat menor, ho érem, de catalans. Ell provenia de la 125 Brigada, ex-columna del Vallès Oriental, cenetista com la nostra i, com la nostra també, amb la 126, formava part de la 28 Divisió, l'Ascaso.

De molt jove, adolescent encara, en Serras emigrà de Granollers cap a Terrassa, on, entre els obrers de les fàbriques, començà a actuar. Aquestes actuacions li comportaren repetides detencions i empresonaments. Durant la Dictadura del general Primo de Rivera la casa on vivia en Serras era el refugi acollidor dels activistes més compromesos quan, per les seves accions revolucionàries a Barcelona, havien de fugir i amagar-se quilòmetres enllà.

La insurrecció dels militars i la seva derrota portà en Serras a una activitat destacada en el seu Granollers natal, on actuà, però, amb la serenitat que li fou possible, un cop apaivagat el moment exaltat de la revolta i les seves conseqüències, en les quals també tingué una accentuada actuació com a militant de la CNT.

En el temps que passà entre el 18 de juliol i el moment de marxar cap al front d'Aragó amb la Columna del Vallès Oriental va fer, encara que no pas sempre que volgué, tot el que li fou possible per salvar persones que anaven a sumar-se a les víctimes inevitables que ja hi havia hagut a la seva ciutat. Hom conta que arribà a posar una guàrdia de milicians davant d'un local on s'havien refugiat unes monges que anaven a ser linxades, possiblement per les iras que es van deixar anar durant aquelles tràgiques jornades. Gairebé els darrers dies de la guerra civil —la nit de Nadal del 1938— salvà també, amb la seva actitud resolta, un bisbe que descobriren a Hinojosa del Duque quan estava dient una missa. Així mateix, contribuí enèrgicament a salvar de la pira objectes d'art i altres tresors d'església i particulars per a un futur Museu del Poble, o perquè, segons paraules que jo mateix vaig sentir-li dir, si els seus amos apareixien o tornaven les poguessin recuperar. I, sobretot, perquè eren un tresor cultural que no s'havia de destruir.

En més d'una ocasió, al front, rebia alguna recomanació per a xicots joves que venien a incorporar-se, per destinació, a la nostra brigada. Generalment atenia aquestes recomanacions, i els xicots eren atesos i col·locats en llocs que considerava —i així era—, teòricament i pràcticament, de menys perill que no pas enviar-los a les companyies de primeríssima línia. Sovint aquestes atencions no li comportaven pas cap agraïment per part dels progenitors o pel recomanat, com s'esdevingué en un petit viatge que féu per terres de Llevant, en un interval operacional, durant el qual s'arribà a visitar els pares d'un dels

beneficiats a donar-los noves del fill; en veure'l arribar d'uniforme i amb galons, li tancaren la porta als nassos i es negaren a rebre'l.

El comandant Serras ens doblava els anys, i el trànsit d'una vida agitada i plena de sobresalts, la guerra i el desordre de la seva pròpia vida privada l'havien gastat bastant. D'altra banda, però, tot això l'havia humanitzat força i amb ell es podia parlar de coses que, amb la resta, era gairebé impossible. Era un home altament emotiu. Sovint, quan rebia fotografies de la seva petita filla, sense que anessin acompanyades ni d'un mot de la seva companya, plorava. Se sentia abandonat. Deia, però, que la seva companya no comprenia la situació d'un home, sol, a la guerra. Als meus vint anys, a voltes, m'eren incomprendibles certes teories sobre la fidelitat que defensaven alguns —no tots— cene-tistes i llibertaris, tant si eren joves o grans, com el comandant Serras.

La música era una de les seves predileccions, i sempre que teníem algun lleure, lluny de les trinxeres, n'escoltava. Això fou, també, un altre element d'acostament a en Serras. Els delincents de l'estat major, els que dibuixàvem alguna cosa de tant en tant, la pintura i tota mena d'art, eren una altra de les seves passions. La «idea», però, per damunt de tot. Una «idea» matisada ja. Una «idea» sense crims de cap mena, ni violència. Això sí, al dur aguait de qual-sevol atac que pogués venir de la més recalitrant reacció. Català, també, encara que la «idea» havia de planar per damunt de tot. I la unió de tots els homes.

Un cop acabada la guerra no se suïcidà, com féu Franco Caveró. Intentà, com aquest i molts d'altres, escapar dels facciosos per Alacant, però tampoc no ho pogué fer. La seva dèria era continuar la lluita des d'allà on pogués. Finalment, veient impossible de fugir, es lliurà al camp d'Albatera, un camp que García Oliver havia preparat per a uns cinc-cents homes i serví perquè n'hi fossin entaforats quinze mil, però dels perdedors. En prendre-li la filiació, Serras no es disfressà ni amagà el seu càrrec, contra el consell que li donaren els seus companys, també de la 127 Brigada, que anaren a parar en aquell camp de concentració. No fou orgull. No volgué amagar res. Fou conseqüent quan era ben explicable que intentés salvar-se. No volgué emmascarar-se, i així mateix ho digué als més immediats, algun dels quals aconseguí, de moment, salvar-se. L'estada al camp d'Albatera no fou gaire llarga per al comandant Serras. Un dia el camp fou visitat per Giménez Caballero, ideòleg del franquisme, que els engegà una prèdica que acabà amb l'asseveració següent: «*Sois muchos —demasiados— aquí, los derrotados; pero estoy seguro que sólo unos pocos sois recuperables.*»

Poc temps després el comandant Serras Colobrars fou jutjat jels vencedors i ajusticiat al Camp de la Bóta, amb dos altres companys seus, entre els quals hi havia un metge. Abans de l'acte fatal, però, fou passejat, ben emmanillat, firal amunt, firal avall, de Granollers, en un dia de mercat, precisament. Així, el poble sencer, i també els de rodalies, que havien acudit al mercat, com en la millor tradició, contemplaren l'espectacle. Molts li escopiren i l'escridassaren, i volien que els fos lliurat allà mateix. Alguns d'aquells que ell havia pogut emparar enmig de la fúria que aquests havien contribuït a desencadenar també hi eren, una mica avergonyits, potser (?), d'aquella diversió. I mig s'amagaven a les cantonades, o darrere els fulls de diari local obert d'aquell dia que, segur, anunciava aquella rua de mort.

Al Camp de la Bóta, els seus companys ja arribaren desballestats. En Serras, tant pel firal de Granollers com pel camí, com en el mateix lloc d'ajusticiament, mantingué la integritat. Rebutjà qualsevol ajut final. I afirmà la seva fidelitat a la «idea» i a la República.

Algunes autoritats granollerines d'aquell temps volgueren reblar l'escarni i anaren a fruit de l'ensorrada del vell cenetista. Tornaren, però, al poble afectats per l'enteresa del comandant Esteve Serras Colobrants.

Comiat de Madrid

Torno a la darrera nit. De matinada cremàrem tots els expedients i papers que creïem comprometedors o que creïem que podien ser d'utilitat per als qui vinguessin. Un gran foc ho consumí tot. Obrírem una rasa profunda i hi enteràrem les cendres. Vaig sentir com si acabés d'enterrar tot allò en què havia somniat i per què havia decidit marxar al front aquell setembre de l'any 1937, deixant Barcelona. Deixant la mare, la Berta i moltes altres coses particulars que estimava.

Jo, junt amb d'altres de l'estat major i menor, decidírem quedar-nos. No és que creguéssim en cap de les promeses que havien fet córrer els feixistes. Sabíem molt bé que Franco no havia cedit ni un millímetre. Que la rendició havia de ser a no res. Els que marxaven, Serras, Genovés, Torralba, Badia, Lozano el comissari i altres, ens abraçàrem i ens desitjàrem mútuament la millor de les sorts possibles. Després, no res més, restàrem com buidats de capacitat de reacció. Acabaven d'enfonsar-se tots els nostres afanys fins aleshores. Si més no això és el que em passà a mi. No tots pensaven ben bé el mateix. Algú, potser amb les seves raons, se sentí alleugerit, distès de responsabilitat.

Dels quatre del Bloc Escolar Nacionalista que havíem sortit junts de Barcelona i ens havien dut al centre de reclutament confederal de Barbastre, únicament restava jo. L'Agustí Panadès corria per Llevant, però feia molts mesos que no en tenia cap notícia. En Gúdel, el condemnat pel «Boineta» el mateix dia de la nostra arribada al vedat de Zuera, feia mesos que el considerava desaparegut. D'en Manuel Viusà-Camps, que havia restat a Alcolea després de la nostra sortida cap a Terol, no n'havia sabut res més després de la retirada d'Oliete. Únicament el grup de Sabadell, Patsy i Fernández Requesens, es trobaven amb mi aquella matinada.

A partir d'aquí fóra llarg d'explicar, o potser no tant. Ho faré, però, talment com si no haguessin estat estripats aquells darrers fulls de la meua llibreta. Tractaré de proveir el text de notes breus, com de diari, fetes avui, 20 de gener de 1988.

Cap a les 10 del matí s'ha presentat un grup armat i ens ha comminat a lliurar-ho tot. Que no tinguéssim por. I en teníem. Que si ho fèiem així ens facilitarien uns passis perquè ningú no ens detingués, ni ens fes res. S'endugueren quatre màquines d'escriure. Pensaven trobar-hi armes i documents comprometedors. Han fet un escorcoll sumari i en veure la terra fresca al jardí han decidit deixar-ho córrer. Han carregat les màquines al cotxe negre amb què han vingut i han marxat. Ens han donat una adreça, però no ens hi hem presentat.

L'endemà.

En Genovés, cap de l'estat major, m'ha deixat un encàrrec. Que, si puc, em comunicui amb una germana seva que viu al carrer de Serrano. Sense cap ensenya militar i amb el capot damunt, ja que a Madrid fa molt fred, m'hi en-

camino. Carrer Serrano amunt sento una veu eixida de sobte —jo no veia ningú, capficat com anava— que em diu, autoritària:

—¿No sabe usted cómo saludan los soldados de Franco?

Automàticament aixeco el puny a l'altura del front i saludo. Aleshores aquella veu es treu una pistola i, posant-me-la al pit, sento que diu:

—Si Franco no acabó con usted, acabaré yo.

La gent que em venia de cara per la meva vorera passà cap a l'altra banda i ens deixà sols.

No recordo res més. He començat a caminar com en somnis. No m'he girat enrere. No veig ningú davant meu. Vaig, però, poder donar l'encàrrec a la germana de l'Enric Genovés: que el seu germà havia aconseguit marxar cap a València sa i estalvi.

Deambulem com inconscients. Ens aturem davant de la porta d'una baixos, a Canillejas, que té un rètol que diu PANADERÍA. Hi entrem, la gana mana. Ens atén una dona d'uns quaranta anys, vestida de negre. Li preguntem si ens pot vendre una mica de pa. Ja sabem que no n'hi ha, que tot està racionat, però tenim quinze pessetes de plata. Diu que no ho pot fer. Que no en té. Li diem que no som de Madrid. Que ens hi hem quedat. Ella ens diu que el seu marit combatia amb les tropes de Cipriano Mera. Que fa mesos que no en sap res. Que viu sola i que per això s'ha vestit de negre, fins que torni; si torna. Si no, per sempre. Li diem que no tenim on anar. Encara no sé com, ens ofereix de quedar-nos mentre no trobem una solució. Ho acceptem. Aleshores ens treu pa.

Se m'ha ocorregut una idea: me'n vaig tot sol a Madrid, a la capital. Procu-ro no passar per carrers massa cèntrics. M'arribo a l'Anglo-South American Bank. Jo hi treballava, a Barcelona. Em donaré a conèixer. Potser ho confirmaran si és que poden comunicar-se per telèfon. Ho exposo al conserge galonat i, tot seguit, em passa al director, Mr. Newbery. Mr. Newbery era sots-director a Barcelona, quan jo hi treballava. Em reconeix i li exposo la meva situació. Li dic que som dos més. Ell ha dit que faria el que pogués, i que hi tornés demà. Abans de marxar m'ha fet portar una gran bossa, que obró en arribant a Canillejas. Tots m'esperaven, temerosos que m'hagués passat alguna cosa. Que m'haguessin agafat, per exemple. De la bossa ha sortit un tros de bacallà escocès, pelat i sense espines, un bon quilo de lleties pelades, d'un color moradenc, recordo, sucre, te, pa de motlle i un pot de llet condensada sense sucre. Tot plegat és com una aparició. Res de tot això, tan polit, no havíem somniat... Ni ho havíem vist durant tot el conflicte.

He tornat al centre per carrers diferents dels d'ahir. Mr. Newbery m'ha tornat a donar un paquet. Hi havia, però, en lloc de pa de motlle, galeta de barco. M'ha dit que d'ací a quatre o cinc dies creu que em podrà facilitar algun paper que, si més no, ens permeti de circular sense perill per Madrid. Li dic que mai no havíem estat de les Joventuts Llibertàries. Que no érem de la FAI. Que més aviat ho havíem passat malament. Que, com a catalans, ens tenien com a sospitosos. Li explico la història de l'arribada al vedat de Zuera i el fet de la postal amb la creu de terme. Mr. Newbery, que havia viscut uns quants anys a Barcelona, i estuejava a Caldetes, tenia alguna idea de la problemàtica dels catalans i dels mètodes expeditius que moltes vegades havien emprat aquells revolucionaris.

Han passat uns dies. La documentació promesa s'atarda. Pels carrers de Madrid patrullen militars que detenen els que vaguen d'un lloc a l'altre. Decidim de presentar-nos al camp de l'Atlético de Madrid —que, finida la guerra, es digué Atlétic Aviación— on han dit que ens concentréssim els que no tinguéssim on anar. Que ens subministrarien i ens facilitarien documentació perquè cadascú tornés al seu lloc d'origen sense entrebancs.

M'he acomiadat de Mr. Newbery i li he donat les gràcies per tot i per la seva bona voluntat. També ens hem acomiadat de la dona de Canillejas, que ha plorat quan marxàvem.

Hem arribat al camp de l'Atlético, un terreny prop de la Ciudad Universitaria, esventrat per l'artilleria i per les bombes de la guerra, ben filferrat tot el seu entorn. Ens ha precedit un bon nombre d'indocumentats com nosaltres. Uns 20.000 potser. O més.

A primera hora de la tarda no sabem res, encara. Amb el pretext que no havia arribat la intendència, pels altaveus ens diuen que tornem a marxar cap a Madrid. Que hi tornem demà, que tot estarà arreglat. De moment, nosaltres, i molts, gairebé hem saltat d'alegria. No les teníem pas totes, allà dins, ben vigilats per fusells metralladors que ens apuntaven de dalt estant d'un turonet que s'aixecava a la part nord del camp. Hem tornat a Canillejas. Ningú ens ha molestat pel camí. Hi hem acabat de passar la tarda i la nit. Ens hem menjat les darreres lleties i el bacallà que en quedava. La dona de Canillejas s'ha alegrat de la nostra arribada. Hem sopat tots junts —li fèiem companyia.

Hem tornat a entrar al camp. No ha passat res en tot el matí. Això ens neguiteja. Hi trobem el tinent Evelio, de l'estat major, sense galons, naturalment, que seria detingut allí mateix i portat a un altre centre de classificació. Temem per ell. També hi ha el sergent Massip, de la secció d'operacions de la nostra brigada. Cap al migdia, a la mateixa hora d'ahir, algú ha provat els altaveus del camp. O ens ho ha semblat. Amb el guirigall del camp i amb molts més dels que hi érem ahir, no hem entès ben bé res. A alguns, però, els ha semblat entendre que ens tornaven a enviar a Madrid. La gent avui s'ha llançat contra el filferrat del camp tot intentant saltar-hi pel damunt. Unes ràfegues continuades de fusell metrallador han volat per damunt dels nostres caps cap al grup que intentava saltar a fora. Ens hem tirat a terra immediatament. Alguns, total 14, han quedat enganxats per sempre als filferros. Hi ha hagut bastants ferits. Ens hem espantat de debò.

Hem estat de dilluns a divendres al camp de l'Atlético. Hem dormit al ras. Molt de fred a les nits. Cap subministrament. Cap explicació. Suposem —es va fer córrer— que totes les forces republicanes del front de Madrid eren de la capital o bé de la regió. Que tots tenien familiars o amics, a la capital. Que ells ja s'espavilarien particularment. I era ben veritat, si no fos que els de la 127 Brigada érem mallorquins, valencians, aragonesos —la majoria—, andalusos i catalans, sense ningú a Madrid.

La gent s'amuntega al filferrat del camp: al defora amics, nòvies i familiars. Dintre, nosaltres. Tothom crida noms. Ningú s'entén. Porten paquets. Els fusells metralladors ens enfilen, tant als de dintre com als de fora. Ningú en fa cas. Tampoc no hi ha hagut cap més intent d'escapada. No hi ha hagut cap més tret. Pels altaveus adverteixen que ens acostem ordenadament al filferrat. Hi ha qui no ha trobat el que buscava. Enyorem les lleties, el bacallà, el te, el pa

de motlle. I la bona dona de Canillejas. No hi ha més aigua que la que porten els de fora. Nosaltres no en tenim. Se'ns inflen els llavis. La gana se'ns menja. Desvariegem. El tercer dia, amb el grup dels dos de Sabadell i alguns altres que hem pogut convèncer i que se'ns han afegit, aconseguim organitzar un cor. Ens ha costat molt. Ens acostem al filferat i agafant els qui podem li demanem el nom del qui busca. Calculo que al camp hi som uns vint mil. Amb gran esforç fem callar l'allau, si més no els de l'entorn nostre i, a crits, alhora, criden el nom de torn. El que rep el paquet ens fa gràcia d'un tros de pa, o d'una altra cosa: una poma... A mí, que no fumo, em donen un paquet de «setanta».

Divendres.

Ens comuniquen pels altaveus que Franco ha donat l'ordre que ens allibessin. Ens han deixat anar, sense cap mena de documentació. Hem tornat a Canillejas. Han dit que l'alliberament era un premi perquè érem de Madrid. He tornat a veure Mr. Newbery.

He arribat al Café de Levante després de l'obligada visita a l'Anglo. Hi he pres la meva copa aigualida de suc de taronja acompanyada de la ració de «pipes». De cop sento un espetec d'aplaudiments de dintre estant. Surto tímidament a la porta. Veig com al palau de governació estan hissant l'altra bandera. Per un carrer que desemboca a la Puerta del Sol una columna mora a cavall enfila la plaça. Fan l'entrada oficial. Fujo cap a Canillejas. No m'ha aturat ningú.

En arribar a aquesta situació decidim que allò no pot continuar de la mateixa manera. Enlloc no ens volen atendre. Ni als llocs de socors, ni cap metge. Decideixo arribar-me a l'estació d'Atocha, d'on diuen que cada dia surt un tren cap a Saragossa, i que allà s'ha de fer canvi i agafar-ne un altre que va cap a Barcelona. M'acompanyen els de Sabadell. Pel camí —un per un carrer, un per un altre, no fos cas que ens detinguessin a tots— no ens adonem de res. La dèria és l'estació. Fugir. Fugir. El dia és gris negrós. Un immens matalàs de boira baixa plana sobre Madrid. Sobre mí mateix. Fa fred. Molt fred. Ens hem venut tot allò que ens podia proporcionar algun diner. Del meu cinyell ben civellat me han donat deu pessetes. És tot el meu capital. I de plata. Com a cosa suplementària només m'ha quedat el capot. Hem confluït a l'estació sense cap entrebanc. S'hi aplega una gentada. Hi ha soldats armats tot a l'entorn. I més a la porta d'accés directe a les andanes. De tant en tant hi entren soldats de Franco que marxen de permís. I vells. I malalts. Són els únics que poden sortir en aquell tren. No hi pot pujar ningú més. Ho impedeixen els guardians. Ja he dit que no tenim cap paper; perquè no ens l'han volgut facilitar. Ens resta el recurs de marxar carretera enllà. Sabem, però, que a fora de Madrid els controls, que són nombrosos, no deixen passar ningú de les forces republicanes, o el detenen. Decideixo temptejar l'entrada de l'estació per algun altre lloc. Ho dic a en Patsy i al Fernández-Requesens. I els dic, també, que si ho aconsegueixo els faré un senyal amb un mocador des de la porta del vestíbul de l'andana. M'allunyo carrers enllà cap a les vies mortes on veig uns vagonets vells, de fusta. Al cap de dos-cents metres, seguint l'estacada, trobo un barrot desclavat. No em veu ningú i l'acabo d'arrancar. M'esmunyo entre els vagonets i les vies. Sento un *Alto!* i uns trets, però corro, corro per entre els vagonets, cap a l'andana de l'estació i em perdo entre el guirigall de gent que hi ha. Quan estic segur —o m'ho penso— que ningú no em persegueix, surto per la porta

i faig el senyal convingut. Era la contrasenya. Volia dir que ells també ho podien intentar. Que jo havia pogut entrar. El tren està molt ple. No hi cap ni una puça. No es pot pujar per enlloc. He tingut por de tornar-me a quedar a Madrid. De cop, de les finestres d'un vagó ens criden. Són els músics de la banda de la 28 Divisió —la nostra—, que ens han reconegut. Hi correm entre la gent i ens pugem per les finestres. Ens diuen que tenen un salconduit col·lectiu. Creiem que això ens serveix. Els l'han lliurat a la comandància de la Divisió Italiana que ha entrat a Ciudad Real, sense engegar un tret. A Ciudad Real hi havia els nostres músics. Al cap d'una hora llarga, la màquina comença a esbufegar i el tren arrenca cap a Saragossa. A Saragossa hi arribem de nit.

Per la finestra, quan el tren entra ja a l'estació veig un gran rètol que diu: KOMANDATUR. Això ens esvera una mica. Andana amunt i avall patrullen els soldats armats, que no distingim massa bé. La màquina, en frenar, fa soroll de ferralla. Hem de baixar, ja que, com he dit, aquell tren mor a Saragossa. Fins l'endemà al matí no surt el que va a Barcelona. Pensem que amb els diners que hem pogut arrebregar podrem prendre alguna cosa calenta. O el que sigui. La cantina està tancada. Com que tenim la nit per endavant, donarem alguna volta entorn de l'estació i veurem alguna cosa de la ciutat; aquella ciutat que havíem volgut conquerir a la tardor del 1937 i no ho vam aconseguir. Una patrulla ens atura. Són soldats italians. Ens indiquen que val més que no sortim del clos de l'estació. Que ells fan la guàrdia dintre. Que els que fan la guàrdia fora, moros, detenen tot aquell que no porti passí. Que hi ha alemanys, que no són com ells. No hem comprat res, doncs, ni podem veure Saragossa. Els italians ens diuen que és millor que ens fiquem dintre d'uns vagons de càrrega que hi ha arreglats en una via d'aparcament. Que l'endemà al matí els enganxaran una màquina i que són els que sortiran cap a Barcelona. Ho fem així mateix, i agraïm als italians la seva recomanació. Tenim gana, molta gana. D'una aixeta de l'andana m'atipo d'aigua, em rento un xic la cara i m'eixugo amb el faldó del capot.

Cap a les 10 del matí entrexoquen els vagons, i ens desperten. Els acaben d'enganxar la màquina i, poca estona després, lentíssimament, sortim cap a Barcelona. Tornem a travessar terres desertes, o gairebé. És aleshores que, no sé pas per què, recordo aquella quarteta que vaig escriure camí d'Andalusia i Extremadura.

Ample és el camp,
la terra eixuta;
l'ànima es torna
di-mi-nu-ta.

L'entrada en terres catalanes es nota. Hi ha un gran contrast. Tot és verd i agençat. Verd contra l'aridesa castellana, aragonesa i extremeña. La nostra és una terra amable. Respiro millor. M'he quedat sol entre altra gent. M'adono que els de Sabadell i els músics no vénen al meu vagó. Què se n'haurà fet de l'Evelio, del Massip i de la resta? Els que m'envolten són anònims. Diria que totes les cares, a mesura que anem avançant cap al mar, traeixen una altra preocupació. Què trobarem? Què ens espera?

Jo també ho esguardo tot amb una mica de tristesa. La guerra s'ha acabat. Veig pobles bombardejats. A Riudellots, a tocar de Reus, el tren s'atura, com ho ha fet a totes les estacions. Cruixen fustes i ferros. Un noi salta a l'andana. Un home vell, amb cabell blanc, corre cap a ell, i crida: «Viva Franco!... Fill meu. Viva Franco!» I s'abracen. M'ha vingut un plor rabiós, però crec que he

comprès una mica aquell vell. He pensat que feia dies que sortia a l'estació per si en tren arribava aquell fill, o nét, que tenia al front i del qual feia mesos que no sabia res. En veure'l, l'emoció el traí. O, potser, ho cridava de cor. S'han allunyat, abraçats, via avall. El vell vesteix una ampla brusa de quadres blaus. El noi és molt jove. De les darreres lleves, potser.

He arribat de nit a l'estació de Sants. Hi hem baixat uns quants. L'estació està soterrada. Pujo per l'escala de fusta que dóna a la confluència dels carrers de Vallespir i de Riego (ara es diu del general Zumalacárregui, el general carlí). És negra nit. Hi ha molt poca llum pertot. La gent, com arreu, s'amuntega a l'arribada de l'únic tren que ve de fora de Catalunya. L'escala de fusta per on m'enfilo és estreta. Hi pugem d'un a un. Els de dalt criden noms a mesura que ens entrelluquen. Em recordo de la breu estada al camp de l'Atlético de Madrid. Molts dels que ens esperaven se'n tornen tots sols a casa seva. A esperar el tren de l'endemà. Al capdamunt de l'escala la gent se'ns tira al damunt, en la fosca. Ens agafa per la cara, pel coll. Creu identificar-nos. O ho vol fer.

Tot sol me'n vaig cap al meu carrer, que trobo molt estret i fosc. La depuració i altres coses acaben de començar.

JOSEP PEDREIRA